

Emili Casanova (València)

Lèxic i cultura popular: la creació lèxica dels colomaires valencians entre el segle XVIII i el XX

La cultura popular va estretament lligada a la llengua; per això molts de problemes de lingüística històrica troben, a la llum d'aquella, la seva solució. (Joan Veny, *Dialectologia i entorn natural*, Palma de Mallorca: Moll, 2001, p.17)

Aquest treball pretén mostrar a) la necessitat d'analitzar diacrònicament els vocables d'una llengua dins del camp temàtic on van nàixer i viuen si volem encertar-ne l'origen i la motivació,¹ b) fer veure la interrelació, amerament i transvasament entre la paraula i la locució d'un camp lèxic popular i la llengua general.

-
- 1 En l'article "El lèxic de la Decadència en els estudis etimològics: El cas del DECAT de Joan Coromines", en *Actes del Dotzè Col·loqui de l'AILLC, París, 2000*, vol. III, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2003, pp. 189–221, ja vaig demostrar la necessitat d'analitzar diacrònicament els mots dins del context que els genera. Precisament allí vaig estudiar dos mots que viuen en el llenguatge dels colomaires: *reballar* o *refilar un colom* –que explicava com originat en el joc de la baldufa o trompa, procedent de re-ballar la trompa– i *colomaire*, amb la triple accepció de 'criador i venedor, criador, amant dels coloms i volador, i llançador en el tir de colom'. Contra l'opinió de Coromines i Gulsoy vaig demostrar que un mot documentat per primera vegada al segle XVIII difícilment pot ser d'origen mossàrab a pesar de les aparences; contra l'opinió de Josep Martínes que no devia ser d'origen occità, a pesar que la colombofília de coloms missatges es popularitza ací procedent de França, i importa el nom francès *colombophile*. D'on naix aquest nom? De la formació d'un mot nou al segle XVIII, moment que l'afició creix: a partir de *colomb-* arrel de l'afició general, i el sufix d'origen occità però popularitzat en català i aragonés *-aire*, creador de noms argòtics i despectius d'oficis des del segle XVII (*gambaire, manxaire, pilotaire, trabucaire, xarraire, xirimaire*, sufix que naixia a partir de mots d'ofici antics o passats de moda com *peraire, drapaire, llançaire, guixaire, tragitaire*). I també es crea el mot popular *colombairia*, oposat al culte *colombofília* –destinat per al vol de coloms missatgers– i posteriorment a *columbicultura / colombicultura*, que no triomfarà. Prompte a aquest nom se li oposà *colombairiste*, usat des del mateix XVIII, amb el sufix d'origen culte però ben popular, *-iste*, per a indicar persones que tenen afició o es dediquen professionalment a una cosa.

Com el mot *colomaire* era polisèmic i a més, per a molts el sufix *-aire* era pejoratiu, en zones de molta afició, com les Comarques Centrals, es creà el mot *colombari / columbari* per a designar els aficionats a volar coloms de competició esportiva: naixia pel creuament del sufix d'origen culte *-ari*: *actuari, antiquari, becari, propietari, dignatari, dipositari, emissari, empresari, ferroviari, funcionari, intermediari, mandatari, ordinari, perdulari, secretari, tributari, usuari, vicari*. No és per tant, aquesta forma, cap prova de l'origen mossàrab del mot.

Per a tal fi, partiré de l'anàlisi del llenguatge i vocabulari dels colombaires valencians, creadors d'un esport autòcton, la columbicultura o solta de coloms, afició esportiva nascuda al segle XVIII, que visqué el seu esplendor a finals del segle XIX i que encara hui practiquen milers de valencians. Em basaré en fonts escrites: un poema de Carles Ros, del voltant de 1740, un article del botànic Cavanilles, de 1797, i diverses obretes de teatre com "El colomaire de profit" de Paco Barchino, i en enquestes orals en distints pobles i ciutats valencians: Agullent, Montaverner, Onda, Carcaixent, València, Montcada, Vinalesa

1 El món dels coloms

El colom des de sempre ha viscut al costat de l'home, com demostren la toponímia (el Palomar), l'onomàstica (Colomer i Coloma), la documentació històrica i la literatura. Especialment l'ha servit de quatre maneres: com a aliment, com a animal de distracció, com a animal missatger i com a animal simbòlic.²

Existeixen coloms salvatges, com el *colom roquer* i el *tudó* o *turcàs*, i coloms domèstics, com els missatgers, els *peters* 'destinats a menjar-se'ls', els *desrabats* o *tirenys*, per al tir de colom, i els *paputs* o *butxons*, per a la solta. Aquestos darrers són criats i educats per l'home, amb qui viuen, normalment en colomers o torres dalt de la teulada de la casa. Necessiten per a la seua evolució una caseta neta, bon aliment, bon aire, i bon sol i aigua fresca. I sobretot una selecció estricta en els emparellaments i una cura en l'entrenament per a aconseguir els fins proposats. Totes les classes de coloms tenen una anatomia semblant –més prim el missatger per a volar que el peter– i la mateixa fisiologia –en la muda o pelmuda de la pell i els mateixos tipus variats de pèl–.

A València existeixen tots els tipus d'esport al voltant dels coloms: el tir de colom –substitutori de la caça antiga de coloms feréstecs, hui prohibida–, en boga almenys des de primeries del XIX, la colombofilia o vol de coloms missatgers –popularitzat també al segle XVIII, per un costum procedent de França i Bèlgica–, i la columbicultura esportiva, popularment

2 Com a exemple de la presència del colom en la nostra societat a través dels temps, es poden llegir els articles següents: F. Carreras Candi, "Palomas y palomares en Cataluña durante la Edad Media", en *BRABLB* 5, 1902, pp. 201–280, 345–424; un bon resum sobre el colom en la cultura mundial, en "Paloma", en *Enciclopedia Universal Ilustrada Europea-Americana*, t. XLI, Barcelona: Hijos de José Espasa, 1920–, pp. 469–487; i també, Andrew Mc Neillie, *Guía de las Palomas del Mundo*, Barcelona: Anega, 1978.

dita la solta de coloms,³ nascuda a València al segle XVIII i perfeccionada al XIX, gràcies a la tendència naixent a practicar afeccions o esports d'associació, des d'on s'ha traslladat a la resta d'Espanya —especialment a Múrcia— i a Amèrica, portada per emigrants valencians. Totes aquestes activitats han creat el llenguatge específic del món del colom i del colomaire, combinant mots preexistents i creant locucions noves, ampliant el seu valor semàntic a mots precedents, creant nous mots amb mecanismes derivatius. I ha estat tant arrelada l'afició que eixe llenguatge específic ha transcendit al llenguatge general i comú.

2 El lèxic específic dels colomaires i el llenguatge general.

El llenguatge del colomaire i de l'esport de la solta de coloms ha transcendit el marc propi dels aficionats i s'ha generalitzat, però com l'afició era només d'hòmens, ha amerat el llenguatge masculí, no el femení, segurament perquè la major part dels mots i locucions no són dites davant de les dones per vergonya, ja que tot el llenguatge de la solta de colom en el fons és clarament una metàfora de la vida amorosa i festejadora dels hòmens “donjuanescs i seductors” en busca d'una dona —o dones—: la coloma és com una dona a la qual intenten conquistar els hòmens qui la festegen, es mostren i ensenyen tot el millor que saben perquè la coloma s'enamora, ho deixa tot i els seguísca. Per tant la forma que designa cada acció del colom penetra després en el llenguatge diari i s'aplica a les conquestes dels hòmens o a les tertúlies picants on l'home presumeix de seductor. Els colomaires frueixen del colom, entre altres coses, perquè veuen representats en l'esport la lluita per conquistar una dona i exhibir les seues virtuts. Per això tenen vergonyetes d'usar el vocabulari propi davant de les dones, com li passava a Miravall, en els Horts.⁴ (cont. p. 98)

3 Sobre els coloms missatgers és interessant el llibret de Lorenzo de la Tejera, *Manual de Colombicultura y telegrafía alada*, Madrid: Imprenta del memorial de Ingenieros, 1893, i sobre els coloms de solta, el millor text sobre el llenguatge dels coloms és el de Lluís Segrelles, *Els coloms esportius*, València: Ajuntaments d'Ontinyent / Montaverner, 1990. Sobre el món dels coloms, podeu veure: César Diez Crespo, *La Paloma Deportiva, en temas españoles*, Madrid: Publicaciones Españolas, 1966, i *Manual de columbicultura*, València: Federación Española de Columbicultura, 1986.

4 La solta de coloms és la primera afició o esport autòcton, present en quasi tots els pobles de la Comunitat Valenciana —la de missatgeria, en canvi, està en decadència—; de fet hi ha un decret de la Conselleria de Cultura, Educació i Ciència del 9 de desembre de 1985, que regula els torns de vols de coloms esportius i missatgers per a evitar que els coloms de solta eliminen els altres. De fet existeix una Federació de Columbicultura

de la Comunitat Valenciana, creada el 1925 –n’hi hagué una anterior de 1914–, que edita una revista “Coloms i colomaires”, i la Federació Espanyola de Colombicultura, fundada el 1944, amb seu també a València que edita la revista “Palomos deportivos”.

A finals del segle XIX es publicava una revista, “El Colombaire”, que no hem pogut trobar (coneixem el seu contingut per l’article de Vicent Vidal Corella, “El Colombaire”, en *Las Provincias*, 27 de setembre de 1964). Diu que el primer número es publica l’1 de juliol de 1866, per subscripció: “El Colombaire, periódico bilingüe, de gran interés para los aficionados a la volatería, caza, pesca y agricultura. Único de este género que se publica en España”. Segons Vidal, “a mediados del pasado siglo estaba ya bien arraigada en Valencia, la afición a criar y volar palomas. La ciudad estaba llena de palomares. Algunos coronaban los viejos edificios de los barrios populares como torres feudales, desde las que alzaban el vuelo bandadas de palomas, trazando caprichosos arabescos sobre el claro cielo valenciano. Era ya deporte cultivado, que iba adquiriendo gran importancia. Los aficionados procuraban seleccionar las razas, teniendo a gala ser dueños de los mejores ejemplares, cuyas hazañas eran comentadas, cuando no exageradas y discutidas en la Plaza Redonda, donde se reunían junto a los vendedores de palomas”. Paregut al que deia ja Carles Ros un segle abans.

En essència la solta de coloms és una competició entre mascles per a atraure una femella i portar-la al seu colomer utilitzant els seus mitjans de seducció, intel·ligència, constància i esperit competitiu. Per a aconseguir un colom competitiu, els criadors o els voladors, partint del colom paput o “buchona”, fan constantment creuaments sempre buscant més capacitat amatòria. Però a més ensinistren els colomins ja des de xiquets en l’acte del galanteig amb una femella diferenciada amb una ploma blanca en la cua. El colom, ben criat i ben entrenat, que s’emporte a la coloma “la solta o perduda” al seu colomer o el que més puntue segons les seues arts amatòries, guanyarà la competició, que pot durar una vesprada, el més habitual, o diversos dies, com era abans quan no hi havia perill o por que es perderen els coloms que valen moles diners. Els colombaris van per tot el terme seguint els coloms amb motos, llargavistes i cotxes i sempre mirant el cel i els arbres. En un pilot de 50 o més coloms el colombaire coneix el seu colom pel pelatge, color i mode de volar. Després els aficionats s’intercanviaran coloms per a fer emparellaments. Cada colom té el seu nom canviant que només es manté si el colom crea una estirp –o també si el concursant vol dissimular el seu colom guanyador per guanyar més apostes– (per exemple, vegeu el meu article “Sobre els noms dels gossos i dels coloms agullentins”, en *Llibre de Festes de Moros i Cristians d’Agullent*, Agullent: 1995) i cada colombari té uns colors que identifiquen els seus coloms, i una anella.

Descripcions literàries o periodístiques de la solta en tenim moltes. Com a mostra transcriuré dos textos: unes pàgines de Martí Domínguez, *Els Horts*, Alzira: Bromera, 1972/1990, pp. 126 i ss.:

Res, però, com un colom, aletejant a l’arbitri del seu colombaire, volant enllà i ací, lluny i prop, amunt i avall, tallant el cristall navegable de l’aire dins la llum melada del vespre que madura..., res com un colom per a anar retornant-nos la sensació quasi immaterial de l’atmosfera fluida de l’aire lliure.

Begonya havia fet un dia a Miravall i Teixidor, mirant la ciutat des del camp, aquesta observació perfecta:

— Per damunt de Xàtiva, tallant l’aire, ¿per què hi ha sempre un vol de coloms?...

A la pregunta de Begonya, Miravall li descobrí tot un món del qual ella no tenia idea: el dels columbòfils. Més que descobrir-li aquell món, li'l deixà entreveure...

L'endemà pujaren al Colomer; lluí el sol d'una vesprada primavera, enmig d'un cel blavíssim. Begonya comprengué el secret d'aquelles torres de fusta que emergien entre els teulades de la ciutat, en veïnat amb els campanars... Quadrades, fermes, totes amb bastiments de fusta, armades amb post i bigues, aquestes torres-colomers donaven una sensació de solidesa i al mateix temps de lleugeresa amb els seus paraments de llistons en gelosia, deixant, per les clarianes pas lliure al vent a l'objecte d'oferir-li menys resistència. Quadrada la testa i més ampla que el cos, com versions cubistes dels torricons toscans o dels minarets, les torres dels colomaires, dominant les teulades i terrats de tantes viles valencianes, constitueixen magnífics observatoris per a gaudir d'aquelles dues dimensions que mils de milions d'hòmens no han assaborit mai: l'espai i el temps.

Miravall i Teixidor admiraren l'agilitat amb què Begonya s'enfilà per l'escaleta de caragol, com un colomaire consumat. En aplegar a la plataforma superior, Miravall li anà mostrant les caselles on s'allotja la població columbina: coloms mascles, aïllats cadascú en el seu caixó, o alguna cria ja adulta en els altres departaments; i per a multiplicar l'espècie, dues o tres colomes covadores, bones i complidores femelles, filles de pare famós, per a creuaments amb marits de bon nom i fets. Gairebé totes aquestes caixes-habitacles tenien doble porta: per la part de dins, comunicació del colomaire amb el colom; i per la part exterior, que s'obria i tancava des de la plataforma per mitjà d'un tirador o cordell, la porta d'eixida a l'espai lliure, amb la qual es donava solta al colom o se'l tancava quan tornava a casa...

Begonya llançà una exclamació d'entusiasme en veure com isqué el colom en vol rapidíssim i vibrant, per unir-se a l'esbart amb aire de superioritat i domini. Ella no coneixia encara l'entrellat del joc columbòfil... El colomet menut, cansat de batre les ales, s'havia aturat sobre el vorell d'una cornisa, en la mitja taronja de les Dominiques. L'esbart havia frenat el seu vol i un colom darrere l'altre havien fet camp d'aterratge de les teules blaves de la cúpula, lluitant per a caure ben a prop del colom petit. Al seu voltant formaven els grans un cercle cada vegada més estret. Begonya, amb els prismàtics de Miravall, seguia de prop les incidències.

— ¿Què pretenen els coloms grans? ¿Jugar amb el menut? ¿Alliçonar-lo a volar?...

— Clar, ja sé: el colom petit és un pàrvul encara: i els grandassos li fan broma i el molestien i el persegueixen i el piquen, ...

Miravall, sentint-se un poc responsable d'aquella candidesa...

— El colom petit no és un pàrvul, precisament, ni del primer curs: és coloma...

— Sí, és una coloma que ha estat duta de fora, d'un poble llunyà. Eixes colorettes les porta cada societat columbòfila de llocs distints; barata les seues, que s'enduen a uns altres pobles, en intercanvis recíprocs. L'animal, sense colomer propi ni cap referència, desconeixent totes les teulades i tots els coloms, surt de la gàbia en un vol desorientat i vola d'ací cap allà com bestiola perduda. I per això rep el nom amb què se la coneix en el joc columbòfil: la perduda. El joc consisteix en una lluita de pretendents, una baralla alada i dura en que els contrincants procuren atraure la femella i triomfar dels altres, enamorant-la fins al punt d'endur-se-la al seu colomer, és a dir, de tancar-la. Eixa és la victòria d'un colom: "tancar la perduda". I es mesura la categoria d'un colom pel nombre de victòries. La perduda que deixa de ser-

Del vocabulari que usen hem de distingir dos tipus:

- 1) L'específic de l'activitat que difícilment té possibilitat de metaforitzar-se i passar per tant a la vida real, com per exemple, el color del pèl. Sobretot, ocorre aquest fet en el vocabulari concret indicador de llocs, objectes, etc. Així i tot, els mateixos colomaires quan parlen entre ells l'usen de vegades per a referir-se a la vida amorosa o a les dones: “Angel ha tornat a carcassar amb Maria” (*carcassar*, v. intr. ‘fracassar el colom en la conquesta, i eixir de revolada amb la resta de fracassats’), “eixa xiqueta és fumaeta” (*fumat*, -ada, adj. ‘pèl de color fum més o menys fosc’), “Vicent, *anella-la* bé que se te pedrà!” (*anellar*, v. tr., ‘acció de marcar el colom per a identificar-lo’).
- 2) el vocabulari que es refereix sobretot a indicar accions pròpies del món dels coloms que transcendeixen aquest àmbit totalment i s’ha generalitzat. Majoritàriament està format de locucions, i és molt normal sentir-lo a colomaires, i fins i tot, a la gent que no ho és. Posem-ne una mostra:

ho des del moment que troba colomer i company, és el trofeu d’aquest esport. Un trofeu viu i palpitant...

La colometa, cansada, es parava ací i allà, però sols un instant; prosseguia el vol de seguida. L’esbart, nodridíssim, aletejava en cercles cada volta més estrets. En un moment inesperat, Farina es separà del conjunt quan ella anava a aturar-se damunt de la fatxada de l’hospital i a colps de bec l’obligà a no deixar de batre les ales. ¡L’obligava a seguir-lo! Fou un segon fabulós. Farina volà recte al seu colomer acompanyat de la perduda. Begonya llançà un crit mig ofegat. Miravall s’abocà per afuixar el cordill del clau que el retenia tibant; se sentí un colp sec: era la porta exterior del colomer de Farina que havia caigut. A dins, amb el ressò quasi orquestral que li donava la fusta dels murs, ara vibrava el parrup del colom triomfador i de la femella tancada.

Un de Teodoro Llorente Falcó, *Memorias de un setentón*, 3 vols., València: Federico Doménech, 1943:

Había dos clases de tiro, ambos a brazo: a pacto y a broma... En el primero el tirador se convenía con el colomaire, que era el encargado de arrojar el palomo, siempre un mocetón fuerte y de buen brazo. Si mataba el ave ganaba el “pacto” y se llevaba gratuitamente la pieza y no pagaba nada por el tiro; si lo perdía abonaba una peseta al colomaire. Este para que el palomo saliese bravo, al arrojarlo al aire, lo cual hacía con toda picardía posible, le arrancaba de un tirón la cola y exclamaba para que nadie tirase: “¡Hi ha pacto!”.

El tiro a “broma” era libre entre todos los tiradores del cauce. El colomaire cogía el pichón, y al lanzarlo al espacio gritaba: “¡A ell ara, a ell ara!” y a esto seguía un estruendo horroroso. Había inocente avecilla que caía hecha trizas, atravesada por las descargas de varias escopetas. En esta modalidad había de abonar el tirador sus buenos doce cuartos y quedaba dueño del palomo el que lo derribaba. (I, p. 261).

- Agafar una devesa i seguir-la* ‘anar ben orientat en una decisió com fa el colom’ (el mot *devesa* no s’usa habitualment més que en toponímia i en aquesta frase).
- Agarrar la riatxera* ‘seguir camí’, com el colom que s’orienta seguint un riu o barranc (mot no registrat ni en el DCVB ni en el DRAE, creat sobre *riatxol* o “*riacho*”).
- Agarrar recalfades* ‘festejar una xica buscant sexe continuadament sense èxit’. Ve de l’acció que fa un colom darrere de la coloma sense aconseguir emportar-se-la al colomer. Quan després de 5 o 6 dies de fracassos no cobria la coloma s’ha de donar-li una pastilla o posar-li una coloma de casa.
- Agavinada*, persona ‘que té els cabells blancs’, com els coloms.
- Anar de fil* ‘anar tot seguit i perfectament’ (aquesta expressió també pot venir del vocabulari tèxtil).
- Anar o volar llis* ‘tindre una vida còmoda’, com el colom quan no té obstacles ni vents en contra.
- Anar perdut com un colom* ‘anar d’un lloc a un altre sense trellat’.
- Anar ringo rango* ‘anar decidit i amb moltes contorsions’, com el colom cara a la coloma.
- Animal de rampinya o lladre, ser un* —, ‘conquistador sense escrúpols ni respecte als amics’, com el falcó que perseguia els coloms i de vegades es menjava els millors.
- Avorrir els fills* ‘passar dels fills, abandonar-los’: de vegades els coloms passen dels colomins i ha ser l’amo qui els alimente.
- Canyamons, donar a u* —, ‘donar un menjar especial, d’ocasions assenyalades’, perquè als coloms els canyamons se’ls dona esporàdicament perquè eren cars.
- Canyissola, eixe al final passa per la* —, ‘ser convençut o dominat un home per la dona o al revés’, perquè *canyissola* ‘part de la volada per on entren els coloms al colomer’.
- Catxapera, estar feta una* —, ‘un desastre una persona o un lloc’, com la caseta del colom que no arriba a la categoria de colomer, o que no es neteja ni s’ordena prou.
- Colom de pèl, ser un* —, ‘qui té moltes pretensions però no fa res’, com el colom que mai no tanca les colomes.
- Colom roïn, ser un* —, ‘no serveix per a res’, com el colom que no aprofita per a festejar la coloma i es mata d’un bac.
- Colomí o pitxó* ‘persona astuta, de poc fiar’.

Corrucos o corrococos, fer —, ‘corruquejar, fer afalacs a les dones, a xiquets o a qui vols’, ja normal en Bernat i Baldoví. Naix per onomatopeia dels marrucs del colom, segons el DCVB.

Corruquejar ‘festejar, fer signes d’enamorat’.

Cultura del colom, “la — s’ha de vore, i és que els coloms tenen més intel·ligència que els hòmens”.

Curro, ser un / anar —, ‘anar amb el cap ben alt i en pla de conquesta’, com els coloms.

Desenganyar-se una coloma ‘perdre l’interés pels colom’, com les persones.

Dir mentires i mantàfules: ho fan els colomaires exagerant els valors dels seus coloms.

Donar joc ‘ser un bon contrincant o conquistador’, com el colom.

Edros: “Eixe és tan fetiller que no menja ni edros (edros, évols o veces)”. És el menjar propi dels coloms.

El colom menja or i caga plom, es diu del colomaire que perd moltes hores i molts diners aviant els coloms.

Embalostiat: “el colomaire té fama d’embalostiat perquè està sempre mirant cap amunt, cap al cel”. Els coloms també poden ser un *balòstia* o *estar embalostiat* si es queda mirant a la coloma i es deixa superar per tots (*balòstia* és un mot no registrat en els diccionaris catalans, i segurament ve de *balàustia* ‘badoc’, la fruita del magraner).

Empapussar ‘donar-ho tot al bec, sense esforç’, com els coloms als fills. Especialment *empapussar un xic a una xica* —o a un fill—.

Emparellar-se: es diu del colom i de la coloma i s’aplica al xic i la xica.

Estar nerviós (el colom), i per tant no para mai ni quan està amb la coloma.

Estar picat el colom com la persona.

Estar revolant a u, com el colom a la coloma ‘no estar quiet, perseguir-lo com un borinot’.

Faltar-li la cabera a u ‘no tindre seny’, com si et faltara la ‘ploma remera situada al cap de l’ala que dirigeix el colom’.

Fer el colom ‘festejar a una dona’, ja que els coloms tenen fama de grans amants.

Fer memeus ‘carantoines o accions fingides d’afecte’ com els coloms.

Fer viatges a la xica: ‘fa revolades insinuant-se’, com a la coloma per fer-li entendre que la vol.

Fer-se la mà el colom quan un altre s’emporta la coloma i ell passa la mà per la paret, com les persones.

Fer volar coloms ‘dedicar-se a coses sense profit ni trellat’, ‘il·lusionar-se sense base’, com fan els colomaires.

Festejar la coloma, com a les dones.

Figura: “eixe xic és un figura” ‘té unes qualitats destacables però encara no sabem si triomfarà’, com el colom, que té un color de difícil classificació.

Fluix de boca, ser —, ‘ser un boquimoll’. En l’animal en canvi, s’aplica al boscatge o inflamació de la mucosa.

Lladró, -ona ‘enamora, sedueix, rapta’, com els coloms.

Magany, ser un —: es diu del que és pillet i malcarat, poc de fiar. Segurament perquè el color magany és un color entreverat entre toscat i mascarar (no es registra en el DCVB. Deu estar relacionat amb *maganya* ‘lleganya’; ‘dany produït per un colp’).

Marcar casa o territori, com els coloms, és fer veure que la xica tal està sent conquistada per tal.

Maricó, ser un —, el colom, perquè no segueix les colomes.

Marruquejar ‘afalagar una dona quan està conquistant-se’, perquè els coloms emeten un so característic, especialment els mascles quan volen conquerir una femella

Mascarar, ser un —, ‘xic que té un color tirant a fosc’, com el colom de pèl de color blau amb taques obscures.

No parar en torreta ‘no estar mai quiet’. Com diu el DCVB, basant-se en el romanç de Ros que publiquem ací: “l’origen d’aquesta frase és el fet dels coloms que, llançats a volar pels colomaires, a vegades fan tota la volada sense posar-se a cap torreta ni teulada”.

No saber on té el rabo: es diu de qui ha perdut el rumb de la vida i no va recte, com la coloma que desrabada o sense cua no sap orientar-se.

Parlar de coloms ‘canviar de tema, quan la situació està posant-se complicada’.

Parrupejar ‘saludar amb intenció de conquesta a una dona’, com els coloms que canten o fan parrups a les colomes.

Pegar la carcassada ‘pegar la rebotada’ (mot no registrat, derivat de *carcassa* ‘artefacte pirotècnic’)

Pegar una / la rebotada / rabotada: s’aplica a la persona que s’enfada i se’n va airadament sense cap raó, com els coloms que ixen o es “despleguen d’on estan –uns 15 o 2 – pensant-se que la coloma se n’ha anat i no és així”. Normalment si “rebota tornarà”. Es pronuncia de les dues maneres. (L’origen deu estar en *rebotar*, però per creuament amb *rabo* o *rabinada* fa *rabotada*.)

- Pelmudar*: “eixe encara no ha permudat”, com fan els coloms cada any, com a símbol de fer-se gran.
- Pigüero, ser un* —, ‘que sempre va darrere de les dones’, com els bons coloms (mot derivat de *piu* ‘penis’).
- Piular* ‘dir coses poc perceptiblement però de manera insistent’. Es diu en la frase *ni piula* ‘no fa ni el so dels coloms’.
- Piuló, ser un* —, ‘un protestador com un xiquet’, com fan els coloms que no paren mai.
- Plegar-se* ‘acceptar una cosa, com els coloms que es pleguen i es tiren de dalt a baix quan prenen una decisió’.
- Plomar*: “eixe xiquet encara no ha —” ‘no ha crescut, no té coneixement’.
- Remontar / Remuntar amunt* ‘alçar el vol, vèncer una dificultat’, com el colom.
- Requedar-se* ‘mantindre’s a l’espera’, com els coloms que esperen pacientment que els altres competidors se’n vagen per a ell estirar la coloma cap al seu cau.
- Rodar el colomer* ‘festejar una xica’
- Rondejar o rondar* a una xica ‘festejar-la’.
- Rumbar o rumbejar* ‘fer carasses o ganyotes per aconseguir els favors’, com el colom fa a la coloma.
- Ser bo ni per a volar coloms, això no* —: ‘s’aplica a roba vella, a persones sense espenta, a coses de poc aprecí’.
- Ser fluix de rem, tindre poc rem* ‘tindre poca força o energia’, com del colom que necessita una coloma que vole poc.
- Ser un colom sense fel* ‘ser bo de natura’.
- Ser un rateret* ‘molt pillet per aconseguir la coloma’.
- Ser un soca, un balòstia* ‘estar embovat’.
- Ser una coloma* ‘estar en edat de festejar’
- Solta* ‘coloma que han deixada anar en un altre poble perquè la intenten conquerir els coloms’. D’ací ve el nom de l’esport la “solta” de coloms (potser també de l’acció de soltar al vol els coloms).
- Tindre bona pitèra*: del colom es diu no de la sinada sinó del pit de l’au o “petxuga”, quan sobre. També s’usa el mot *pitèra* ‘sinada’
- Tindre carisma* ‘tindre un do d’atracció’, com el colom que té atracció i tanca la coloma en el seu colomer.
- Tindre pedres en la morella o en el pedrer* ‘no té bon color, deu estar malalt’, com li passa al colom que l’ha d’operar el propietari si vol salvar-lo.

Tirar a broma: es diu quan tots els participants en un joc, una activitat, tenen els mateixos drets i llibertat per intentar fer-se amb el triomf.

Tirar a pacte ‘desentendre’s, allançar-se a perdre’; *anar a pacte* ‘allançar-se a perdre, anar en orris’. En el tir de colom, ‘jugar-se tot en un tir entre el tirador i el colombar’.

Trastejar una xica ‘provar-la, intentar com respondrà abans de demanar-li res en concret’, com el colom que meneja la coloma de lloc abans de portar-la al colomer.

Trencar la seguida ‘perdre la marxa o activitat’, com els passa a molts coloms que deixen d’anar darrere dels coloms.

La major part d’estes frases fetes o locucions amb les seues accepcions corresponents s’han creat —o almenys generalitzat— dins del món dels colombares, segurament a partir del segle XVIII, associat a les activitats específiques de l’esport o afició. Per exemple:

Anar o tirar a pacte, propi del tir de colom.

No parar en torreta ‘ser com el cul d’en Jaumet, no estar mai quiet’, propi de la solta de coloms.

Rumbejar ‘exhibir-se’.

Fer corrococos ‘afalagar’.

En altres casos, és a l’enrevés, el mot o locució és propi d’altres àmbits, i s’aplica als coloms:

Anar nerviós el colom.

Dir mentires i mantàfules els colombares.

3 Els orígens de l’afició i el vocabulari històric

La relació dels coloms amb l’home és antiga. Ara bé, sembla que és al voltant de segle XVIII quan es generalitza l’afició de volar coloms missatgers i després coloms de competició o solta i el tir de colom, a València. En efecte, com explica molt bé el naturalista Cavanilles en l’obra citada després, la conjunció de diversos factors fa que València desenvolupe aquesta afició a diferència d’altres zones on també hi ha coloms:

- El caràcter seductor del colom:

[e]l macho es el primero que parece olvidar la pérdida de sus hijos, o el que renueva su fuego para preparar nueva cría. Se presenta entonces a la hembra con toda su hermosura natural, que aumenta con mil gracias. Centellean sus ojos, levanta el cuello, ahueca la pluma, hincha el buche, extiende la cola, que arrastra con arrogancia por el suelo al redoblar sus acentos y arrullo, e inclina la cabeza profundamente a cada inspiración. Obsérvalo la hembra al parecer con fingido desdén para que sean más expresivos los

obsequios: muéstrase luego menos esquiva; se acercan, se acarician mutuamente y después de varios movimientos suaves y gestos expresivos se juntan sin apagar el fuego que los devora y que les obliga a respetar los actos para perpetuar la especie” (D. Antonio Joseph Cavanilles, “Historia natural de las palomas domésticas de España y especialmente de Valencia”, en *Anales de Historia Natural* 1, Madrid, 1799, pp. 146–176, aquí: p.149)

A València, a diferencia de Madrid, no es veu l'acció que el colom paupt porte a sa casa la coloma camperola perquè no n'hi ha d'este tipus.

- El clima suau de València i la gran fecunditat que permet:

El clima templado de Valencia permite construir en lo alto de las casas azoteas sólidas expuestas a la intemperie, y sobre esta se levantan los palomares, parecidos a torres cuadradas de varias dimensiones. Estos se componen de maderos, unos perpendiculares y otros horizontales que dan mutua solidez, aunque dexan claros de bastante extensión, los que se cubren con cañas textidas con firmeza. La parte inferior del palomar se abriga y consolida con tabiques delgados, que forman una casita con su techo correspondiente, en cuyo interior tienen las palomas sus nidos, y se refugian por la noche y en días fríos. (*op. cit.*, p. 147, nota 2)

[d]e la elección del alimento creo que depende en gran parte el ser más o menos sabrosos los pichones. Sonlo sobremanera los de Valencia, porque allí se alimentan con maíz, habas y echadoras casi en porciones iguales, añadiendo alguna pequeña parte de linaza y de cañamones. Tres veces al día se les reparte la comida [...] El agua se conserva en bebederos barnizados muy limpios y cubiertos, [...] Sus habitaciones como queda dicho, están en las azoteas [...] A estas precauciones y régimen, como a la calidad de los alimentos, debe atribuirse la superioridad que los pichones de Valencia tienen sobre los de Madrid alimentados con algarroba [...] de las mismas causas proviene en gran parte la fecundidad que en Valencia tienen las palomas; aunque mucho más de vivir en un clima muy templado sin los yelos y nieves de Madrid. (*op. cit.*, p. 154)

- El seu llenguatge:

[...] el qual aunque breve es muy expresivo, y nada equívoco para manifestar sus sentimientos y deseos. El arrullo redoblado y con cadencia con que el macho solicita la hembra, es muy diverso del que articula en sus combates con otro macho; y ambos diferentes del bronco y repetido con que llama al nido a su compañera. Parecido a éste, bien que más suave, es el ruido con que las palomas avisan a sus hijos quando van a darles alimento, ruido que ellos distinguen de los otros [...] Diverso de los antecedentes es el repetido breve y lastimoso con que expresan la congoja al verse en manos enemigas o a punto de perder su fruto; y diferente en fin el sonido breve y bronco que forman al asustarse: de manera que un observador atento y acostumbrado podrá conocer y distinguir con certeza las acciones de las palomas con solo oír su arrullo, y las varias modulaciones con que lo alargan, esfuerzan o debilitan. (*op. cit.*, p.155)

- la facilitat d'emparellar i encreuar els coloms domèstics, que ha provocat centenars de tipus.⁵

El mateix Cavanilles ens parla de les diversions amb coloms:

- de la solta de missatgers: “Así se divierten en Valencia los aficionados a estas palomas” (*op. cit.*, p. 170).
- del precedent de l'esport actual:

[g]ran número de palomares que hay en Valencia y el considerable de palomas que en ellos comen y se multiplican ofrece a los valencianos otra diversión que consiste en los combates que se dan a las bandas enteras de dos propietarios, decidiéndose siempre la victoria a favor de las palomas fieles a su domicilio. Quando alguno hace volar su banda, la que lo verifica en círculos concéntricos al palomar, cuyos diámetros varían, como también las alturas a que se elevan las palomas, fuerza otro vecino la suya hasta que ambas se encuentren, y mezcladas formen una sola. Procuran entonces aturdir las con fuertes silbos y chasquidos, que las obligan a apresurar el vuelo, y muchas veces a perder el tino y a desconocer su habitación. Continúan así como un cuarto de hora fatigándolas siempre con el fuerte ruido de los látigos: cesa al fin este y le reemplaza un cierto silbo suave y cariñoso; señal con que cada dueño llama a las suyas a su casa. Obedecen dóciles las palomas, y al separarse las bandas confundidas suelen quedarse algunas menos diestras en la contraria, con la qual se dirigen al palomar enemigo, descansando en él como si fuera suyo; ven entonces que las inmediatas entran a comer, siguen incautos su engañoso ejemplo, y corrida la red quedan prisioneras. (*op. cit.*, p.170)

- la lluita entre l'esperver o el falcó contra el colom, batalles molt disputades. En època de Cavanilles els colomaires disparaven amb fona o escopeta per esglaiar l'animal que amollara el colom –posteriorment, mataran els falcons, fins a extingir-los–.

Aquests factors van provocar que els valencians, portats pel seu caràcter emprenedor i creatiu, de la seua tendència a viure en el carrer fent festa i diversió, hagen anat matisant els elements de la lluita dels coloms i la centraren en el festeig del colom a la coloma, de manera que van fer un esport masculí, una metàfora dels camins de l'home per conquerir una dona, en un reflex de l'amor cortés. Aquest fet va fer, segurament, créixer l'afició. Açò passaria en la primera part del segle XIX. I estendre's de la capital a tots els pobles de l'antic Regne de València.

Tota aquesta activitat va crear un nou lèxic, generalment aplicant un sentit nou a verbs i substantius anteriors, o creant-ne de nous per deriva-

5 Així com també documentació administrativa de l'època. Per exemple, les “Ordenanzas e instrucciones para el buen orden del vuelo de palomos laudinos, establecida por la asociación de aficionados de la Noble y real Ciudad de Murcia”, Cadis, 1759, on es considera l'esport una diversió.

ció: Per la documentació dels diccionaris valencians de Ros, Escrig, Martí Gadea i per la documentació del DCVB sembla que tot el vocabulari esmentat abans naix al segle XVIII o XIX. Ara anem a estudiar les dues fonts més antigues:

- 1) Antoni Josep Cavanilles ens aporta un llistat de tipus de coloms “clases, órdenes y castas de las palomas domésticas” (p. 159), d’un gran interès, amb el nom en castellà, valencià i de vegades francès, segons el plomatge:

Caràcter: las doce plumas de la cola de un solo color, diverso del color del cuerpo.

Casta 1: Cuerpo blanco, cola negra. [Sempre en nota afegeix el nom en cada llengua: ‘En castellano se llama paloma colinegra; en valenciano colóm culinegre’]: / Colinegra (cast) / colom culinegre (val).

Cuerpo blanco: cola ceniciento-azulada / coliazul / culisendrós.

Cuerpo blanco: cola roxa / coliroxa o colibaya, según fuente o floxo del color / culirroig.

Cuerpo negro: cola blanca / coliblanca de negro / culiblanch de negre.

Cuerpo roxo: cola blanca / coliblanca de roxo / culiblanch de roig.

Cuerpo gris: faxas en las alas: manto goteado: cola blanca / coliblanca de goteado / culiblanch de gotát.

Cuerpò ceniciento: faxas en las alas: manto nevado: cola blanca: / coliblanca de nevado / culiblanch de nevat.

Orden 2ª

Carácter: primeros remos de ambas alas de un solo color, diverso del color del cuerpo.

Cuerpo blanco: remos negros: / alinegra / alinegre.

Cuerpo negro: remos blancos: / aliblanca de negro / aliblanch de negre.

Cuerpo roxo: remos blancos: / aliblanca de roxo / aliblanch de roig.

Cuerpo ceniciento: manto goteado: remos blancos: / aliblanca de goteado / aliblanch de gotat.

Orden 3ª

Carácter: Cola, remos, cuello y cabeza de un solo color, diverso del color del cuerpo.

Casta 1ª Cuerpo negro: cola, remos, cuello y cabeza blancos: / mongín de negro / mongí de negre.

Cuerpo rojo: cola, remos, cuello y cabeza blancos: / mongín de roxo / mongí de ròig.

Cuerpo ceniciento: faxas en las alas: manto goteado: cola, remos, cuello y cabeza blancos: / mongín de goteado / mongí de gotat.

Manto ceniciento-azul sin gotas: cola, remos, cuello y cabeza blancos: / mongín de azul / mongí de cendrós...

Observación. De la mezcla de las 15 cartas precedentes salen palomas vistosas por la variedad y desorden de colores, y se llaman en castellano figuras, y en valenciano figures.

Orden 4ª

Carácter: Alas con faxas: ú ojos cercados de una membrana encarnada, sin parecerse a las precedentes.

Casta 1ª Cuerpo ceniciento: manto goteado: faxas bayas (nota 1; en castellano y valenciano gris).

Cuerpo ceniciento: manto con gotas: faxas de las alas y punta de la cola negra: / goteada / gotát.

Cuerpo casi negro por la multitud de gotas sobre fondo ceniciento: faxas de las alas y punta de la cola negra: / prieta o cargada / carregat.

Cuerpo ceniciento: manto nevado: pecho, cabeza y cuello verdoso brillante: / Nevada / nevat.

Cuerpo ceniciento azul: faxas de las alas y punta de la cola negras: / Azul de la raza / de la rasa, en latín columba tabellaria. Lin.

Pico corto: tubérculos de la mandíbula superior muy abultados: ojos sin membras circulares: / Paloma de casta y ladrona / ladre.

Palomas, cuyo buche hinchado abulta tanto como el cuerpo: / Buchona / pitimflat: lat. Columba guturosa; fr. Pigeon grosse gorge.

Palomas que al volar dan muchas vueltas bajando perpendicularmente: / Paloma volteadora / colom refilador; francés Pigeon colbutant.

Ojos cercados de una membrana encarnada: tubérculos abultados: pico corto: / Flamenquilla / colom d'ull.

Clase IIª

Carácter: Vuelo corto y a veces difícil

Orden 1ª

Carácter: Cuerpo pequeño: vuelo difícil

Casta 1ª Plumas rizadas: / Rizada / risat; lat. Columba hispida, fr. pigeon frisée.

Cola de ocho a diez y ocho pares de plumas: / Colipava / culipavo: lat columba laticauda, fr. pigeon paon.

Orden 2ª

Carácter: Cuerpo muy grande y pesado: vuelo corto.

Ojos cercados de una membrana colorada: tubérculos abultados: / Paloma flamenca / peter d'ull; lat. columba turcica, fr. pigeon turc, pigeon-bagardais.

Ojos desnudos: pico largo: / Paloma común grande / peters; lat columba hispanica, fr. pigeon espagnol.

Orden 3ª

Carácter: Cuerpo mediano: vuelo más firme que en los antecedentes.

Piernas cubiertas de pluma hasta los dedos: / Paloma común calzada / roquer calsat. Lat. columba dasypus, fr. pigeon pattu.

Piernas desnudas: / Paloma común / roquer / fr. pigeon mondain. [...]

Es tan esencial este carácter que el infeliz pichon que saca en la cola alguna pluma contra el orden del color de su casta; o en el cuerpo la más pequeña mancha pierde todo el mérito: / esta pluma se llama en val cabera. [...]

“falsa cola”: [nota 1, p. 165: “Esta es al que se halla debaxo las doce plumas de la cola y se compone de otras muchas más cortas y desiguales entre sí. En Madrid se llama taparabo, y en Valencia braga: de donde viene la frase colóm de braga neta, que conviene a las palomas que no tienen la menor imperfección en ella”] casi todas tienen desde la mandíbula inferior hasta la parte inferior del pecho un surco formado de plumitas erizadas, llamado en Madrid repelón o chorrera, y en valencia venera. (*op. cit.*, pp. 161–165)

Recapitulant, els noms en valencià que esmenta són els següents:

culinegre, culisendrós, culiroig, culiblanch de negre, culiblanch de roig, culiblanch de gotat, alinegre, aliblanch de negre, aliblanch de roig, aliblanch de gotat, mongí de negre, mongí de roig, mongí de gotat, mongí de cendrós, figures, gris, gotat, carregat, nevat, de la rasa, lladre, pitimflat, colom refilador, colom d'ull, risat, culipavo, peter d'ull, roquer calsat, roquer, cabera, braga, colom de braga neta i venera

Tots els noms que aporta Cavanilles són coneguts pels aficionats actuals, que a més han creat nous noms pels nous tipus de coloms que han nascut gràcies als creuaments continus que fan els criadors i aficionats, com *toscat*, *mascarat* o *gavi*. Tot el llistat aportat de Cavanilles és d'etimologia clara, però hi és de destacar : a) mots d'origen castellà com *venera*, no registrat en el DCVB; b) formes compostes no registrades com *pitimflat*, *peter d'ull*, c) documentats ja en el DCVB arrellegats del Romanç de Ros que publiquem després, com *alinegre*, *culiblanch*, *culipavo*, *gotat* ; d) avança la data coneguda, com en *mongí* ; e) formes creades per metàfora com *braga*.

És remarcable també com la nomenclatura castellana dels coloms usada per Cavanilles –i la que s'usa en aquelles terres– és absent dels diccionaris castellans com el DRAE o Terreros,⁶ segurament perquè Cavanilles va adaptar majoritàriament els noms valencians que coneixia.

- 2) El col·loqui “Romans nou, curiós y entretengut, hon es referixen les conversacions que molts colombaires solen tindre en la Lontja, les calitats dels coloms, y altres circumstàncies de la art dita Colombairia, per a divertir la humor, sens ofendre a ningú, com borà el lector”, escrit per Carles Ros (ms., còpia d'un imprès de 1733, British Museum, Londres) és el text més antic que conec sobre el vol de coloms, i ja va ser

6 La major part d'aquest vocabulari valencià ha passat amb l'esport a la resta d'Espanya on es practica, especialment a Múrcia i a la zona no catalanoparlant del País Valencià. I a pesar de ser molt habitual no ha passat als diccionaris. Per exemple, un mot com *landino* no apareix en cap diccionari, ni en la primera ni darrera edició del DRAE, ni en el *Diccionario de uso del español* de Maria Moliner, Madrid: Gredos, 1983. El mateix passa amb la major part dels noms del pelatge: per exemple, *aliblanco* només apareix en el *Diccionario del Español Actual* de Manuel Seco, Madrid: Aguilar, 1999. Possiblement el que més mots de la colombicultura arrellegue és el *Diccionario Castellano* d'Esteban Terreros, de 1787, redició en Madrid: Arco, 1987, on apareix entre altres *palomo tenado*, *gavino*, *royo*...

En francès *colombaire* volia dir 'pertanyent als coloms' (Emile Littré, *Dictionnaire de la langue française*, 3 vols., París: Gallimard / Hachette, 1889). Segons el *Trésor de la Langue Française*, 5 vols., París: CNRS, 1972, el vocable es documenta per primera vegada el 1694.

usat per Alcover i Moll, com a font del seu DCVB. Aporte ací una transcripció fidel del text, corregint algunes de les errades de les edicions anteriors:

Si un poch de tems en silenci
 lo auditori vol estar,
 oïrà un bon romancet
 de un assumpt jamés tocat.
 Tots saben com els poetes
 discursius y vacilants
 estan vuscant ses idees,
 que és cosa de gran treball.
 Supost açò he de advertir,
 com so un poch aficionat
 a la noble poesia,
 que és de les primeres arts.
 A esta causa imaginí
 escriure un famós romans
 de alguns dels colombairistes
 que és molt digne de contar.
 No.m vull fer de mal voler,
 puix no y.a necessitat,
 y gent de garbo als coloms,
 també són apasionats.
 Alguns bolen argüir
 sobre si és bo o mal,
 ser un home colomaire,
 y això és un gran disbarat,
 pués én sos diners y casa,
 cada hu lo que bol fa.
 A estos tals els vull respondre:
 com serà ben singular
 home qui no tinga un vici,
 puix els més en taca estan.
 Uns peg(u)en per bribonades,
 que no les puch nomenar;
 altres per glotoneries;
 altres també per jugar;
 puix més bal per els coloms,
 que no per superfluïtats
 danioses a ànima y cos:
 açò és pura veritat.
 De totes les diversions
 que un home es pot emplear,
 altra de matjor profit
 que.ls coloms, ningú tindrà;

puix són uns animalets
 que gasto al amo no fan,
 perquè de ses cries trauen
 cada mes per a mentjar,
 si les benen, si no tenen
 colomins per a emborrar,
 y s'aforren els diners,
 que en carn podrien gastar:
 y a més que en ells,
 entre tan tenen
 molts ratos la ociositat;
 puix ja se'n putjen al porje,
 o al colomer del terrat,
 miren asi colomins;
 allí hous a mig pollar,
 allà com fan lo niuet,
 per a possar-se a criar:
 per allí dos parellets
 que escomenen a bolar,
 per allà com empapucen:
 tot és diversió ben gran.
 Supòs açò, ja escomence
 a posar les calitats
 diverses dels colomets,
 puix totes les trobaran;
 també les combersacions
 y juntes he de anotar
 que en la Lontja solen tindre,
 o.n polleres del mercat.
 Tots els dumenges y festes
 a molts d'estos els voran
 en la Lontja dels Coloms
 mil mentires rahonant:
 Açò és lo que yo a mal tinch,
 forçós els he de reptar,
 puix per a ser colomaires
 mentires no són del cas.
 Molts afisionats tal bolta
 a d'açò em replicaran:
 "La estimació que tenim
 als colomets és tan gran
 que així al tort com al trabés,

ens fa dir lo que no hy.a;
 puix home hi.a que de ells
 tan enamorat està,
 que parlant de ses cosetes
 s'estaria un mes cabal:
 a més que la pasió és sega
 com l'amor que ba benat,
 y qui es deixa portar d'ella,
 cap de cosa acertarà".
 Así és forsós yo responga
 raons que.ls faça callar:
 « En un mig totes les coses
 pareix molt bé suportar »,
 Fins la virtut en un mig
 consistix, és ben costant:
 a qualsevol obra y ús
 de la vida, s'a de dar
 un mig perquè en totes coses
 la mitjania és de amar:
 y així per a tot y.a temps
 com lo sàpien compasar.
 Quantes festes y dumenges
 porta lo transcurs del any!,
 De vesprada als colombaires,
 com ja he dit, encontraran
 en la Lontja, a fer ses juntes
 y ses pleits determinar.
 Yo en algunes ocasions
 he anat per curiositat,
 y de lo molt que allí es parla
 aquest romancet he format.
 Allí voran mil polleres,
 y dins, les diversitats
 dels coloms que así es coneixen
 y als més dels aficionats
 per tot lo rededor d'elles,
 cada qual dels seus parlant,
 (y.a cometes de la raça,
 jarelos, glaudins, gotats,
 culí roig, culiçendrosos,
 culinegres, culib(l)anchs
 culipavos, pèl de rrata,
 mongins de roig, del ull blanch,
 culitenats, figuretes,
 mongins de negre, nevats,
 grisos, coloms de venera,
 de soltes, culigotats,

cendrosos, baios, gabins,
 alinegres, obers, blanchs,
 negres, roig, filacotons,
 colometes açafranats,
 fumats, riçats, xalandrins,
 del repeló y antiats,
 coloms de beta, que ells diuen,
 y al que no són dels gotats,
 lo nom de coloms de ploma
 els donen en general;
 aliblanchs y refiladós,
 piquicurts y piquillarchs;
 hi ha també coloms peters,
 roquers, puix l'aficionat,
 de tots en sa casa té,
 molt calzats y coronats.
 Filats els noms dels coloms,
 entraré ara a declarar
 algunes de les rahons
 que he pogut d'ells observar,
 no tan sols dins de la lontja,
 que molt més en lo mercat
 al Clot, hon les polleretes
 estan a peu ferm tot l'ani.
 L'hu diu que té uns coloms
 de soltes tan estremats,
 que li tornaran a casa
 lo menis de Vila-real.
 L'altre que té un gotadet
 qui baix l'aigua el soltarà,
 y que de terra de moros
 sabrà a València tornar;
 l'atre alaba un alinegre
 y tant lo bol remontar
 que diu se li'n tornaria
 de les Índies orientals;
 ix l'atre èn una figura
 acabant-o de adobar,
 puix diu que de nit ben fosch,
 la soltaria en Alacant,
 y abans que.s faça de dia
 en Valencia la boran;
 l'atre parla de les cries,
 y les figures que trau.
 Así és lo colp del mentir
 en les mescles que ells se fan,
 pués figures n'ixen tantes

que no es poden relatar;
 l'atre els coloms de rasi,
 els té per més realçats.
 L'atre conta té un parell
 gotadets dels més fumats,
 y que de vint a vint dies
 hous y colomins li fan;
 que encara que se'ls pesassen
 de or, y plata no els darà;
 per fi va a qui més la fona
 pot esclafir o allargar;
 altres parlen del bocage
 que als coloms sol agafar;
 altres que als seus la calcina;
 ni cuchs, jamás t(r)obaran,
 puix de cañamons, comins,
 brisa y llinós, els té farts,
 que les fabes y la dacça
 els dóna de quant en quant;
 altre parla dels coltells,
 si escomença a derrocar
 lo seu griset y que.l vol
 de dotce llegües soltar;
 altres estan argüint
 (así és lo major combat)
 sobre si és mascle o femella
 un colom, perquè els senials
 són a voltes enganiosos,
 de modo que fan errar
 al colomaire més docte
 puix be llans tan apretat,
 que per poder satisfer-se,
 un colom han de matar,
 y veuen ben clarament,
 entonces lo desengani;
 altres estan referint

quant ajunten lo ramat,
 que els seus jamás en tor(r)eta
 ni en teulada s'an parat;
 uns se tornen els cautiús,
 altres els lleven lo cap,
 així que algun colom gafen;
 y a una caña l'an penjat,
 açò els costa fer camins
 ara y adés al terrat,
 mirant si hy.a algun colom
 que vaja desbarriat,
 per a traure el ramadet,
 a veure si el peiscaran;
 si divisen lo falcó
 no poden asosegar,
 llavors s'esclafix la fona,
 fins a fer-los remontar
 als núbols y el falconet
 de enfadat se'ls deixa estar;
 ell! açò de diversió,
 passa a ser temeritat,
 puix lo que no va en medida,
 sempre està desordenat.
 Molt més tenia que dir
 com els volg(u)era apretar;
 més respecte les persones
 que al principi he suposat;
 perquè molts colombairistes
 fan mal ters al veínat,
 y colomers per jostícia
 són vist manar derrocar.
 Açò basta, y Carlos Ros,
 suplica molt humillat,
 del romancet li perdonen
 quantes faltes han notat.
 Fi

És un text que narra molt bé alguns dels aspectes del món dels colomaires.⁷ I del qual Ros té consciència que és novel·lós, que mai no se n'ha

7 Una edició del mateix text, en manuscrit únic de la British Library, es pot trobar en les tesis doctorals inèdites de Maria Assumpció Espín Rubert, *Carles Ros: Idees lingüístiques i edició de l'obra literària*, 2 vols., València: Universitat de València, 1994, i Francesc Torres Navarrete, *La llengua de Carles Ros*, València: Universitat de València, 1995. La present edició corregeix alguns errors de les seues, com: *entre tan tenen* (Espín: *entretenen*), *glaudins* (Torres: *glacedins*), *jarellos* (els dos: *jarcols*), *venera* (els dos: *venezà*), *filats* (Espín: *sentats*), *a peu*

parlat d'ell perquè és un costum nou en la societat valenciana. Per exemple esmenta:

- el vici dels coloms que fa que els colomaires a més de gastar-se molts diners en la seua cria, estiguen els caps de setmana fora de casa, amb amics, parlant de les meravelles dels seus coloms.
- la barreja i encreuament de les races dels coloms: “pués figures n'ixen tantes / que no es poden relatar”.
- la dificultat de saber un colom quan és mascle o femella.
- l'arribada del falcó i la defensa dels coloms amb fones.
- els abusos dels colomaires que feia que feren colomers on no tocava i els pleits que comportava.
- els llocs on es reunien, a la Llotja dels “Coloms” i la Plaça Redona o “Clot”.

Carles Ros, com he fet jo en redactar l'article, actua com a observador participant en el rotlle dels colomaires per donar-nos de primera mà el seu testimoni i raonaments.

Com a interès lingüístic, trobem entre altres els aspectes següents:

- primeres documentacions de mots típics del món dels colomaires, com una gran part dels pelatges, com *alinegre*, *gotats*, etc., *calcina* ‘malaltia dels coloms’,...
- enregistrament de mots o accepcions desconeguts de pèls com *xarelo* ‘de color clar’, *glaudí* ‘espècie antiga de gran pap o gavatz’; en castellà *laudino*: sembla que el nom naix d'Antoni Glaudí o Llaudí, franciscà que visqué a mitjan XVIII, que va ser el primer a enraçar el colom paput; *ober* ‘ouer, colom que feia l'ou molt gran’ (és una raça que hui no és coneguda), *anteat*, variant formal de *antenat*...
- formes metafòriques, com *emborrar* ‘menjar molt’.
- formes compostes noves com *piquicurts*, *piquillarchs*, *filacotons*.⁸

ferm (Espín: *a punt ferm*). Hem esmenat algunes formes posant entre parèntesi l'element que faltava, com *culib(l)anchs*, o corregint-ho directament: *viscant* (ms: *viscant*). El DCVB transcriu *culiterat* el que jo llig *culitenat*.

8 Els diccionaris d'Escrig-Llobard de 1886 i Martí Gadea de 1891 arpleguen, s. v *colom*, un bon inventari de formes relacionades amb el colom, la major part preses de l'obra de Ros: *colom buig*, *frestech*, *filacotón*, *xarelo*, *xalandrí* ‘culipavo’, *pèl de rata*, *ante(n)at*, *riçat*, etc. El DCVB, com hem dit, buida també i molt bé el col·loqui transcrit; per exemple, *nevat*, *mongí*, *petet*...

4 Conclusions

En aquest estudi, ens hem introduït en la llengua de l'esport valencià de la colombicultura i hem vist que més de 70 locucions o mots, creades al si de l'afició i vives actualment, han passat del llenguatge dels coloms al llenguatge col·loquial quotidià, sobretot usat pels hòmens, siga perquè els protagonistes de l'esport són hòmens, siga pel contingut del joc relacionat amb l'art de la seducció i del festeig de l'home versus la dona.

Hem arribat a la conclusió que els orígens de l'esport actual són del segle XVIII, com demostren els textos reportats, la composició dels vocables i frases fetes que el conformen i la seua cronologia. L'estudi demostra com totes les formes específiques referents a la colombicultura tenen una motivació clara: la pertinença al món dels coloms, i una cronologia que no va més enllà del segle XVIII. Això no lleva que alguns dels mots reportats tinguen un origen més antic, però amb distint sentit i àmbit d'ús.

Els textos de Cavanilles i de Ros, publicats ací, són fonts insuperables per a conèixer l'origen i evolució d'aquest esport autòcton.

La difusió de l'esport a altres terres de la Península Ibèrica, especialment a Múrcia i Andalusia, mostra com amb l'afició també s'ha escampat la llengua específica de la solta.

Els diccionaris catalans i valencians normatius (com el DIEC, el *Diccionari Valencià* de la Generalitat Valenciana (Alzira / València: Bromera / Generalitat Valenciana, 1995), així com els castellans, no enregistren una gran part d'este vocabulari específic. Per exemple, no hi trobem ni *aliblanç*, *alinegre*, *gotat*,...; *anar* o *tirar a pacte*, *fer corrococos*, *agafar una devesa*, *agarrar una riatxera*, etc.

Hem comprovat com, estudiant les formes específiques d'una activitat o tema dins del camp on naix i viu, és molt fàcil explicar tots els mots i locucions i trobar-ne l'origen i motivació.

